

Az agrárátalakulás, az ipari modernizáció és az erdőgazdaság kölcsönhatásai a 20. század elején

A megyei szintű, valamint mind az államigazgatási, mind a magángazdálkodás nyomán keletkezett iratok töredezettsége miatt arra jutottunk, hogy összesített veszteségkatasztert még többéves kutatás után sem tudtunk volna készíteni. A regionális esettanulmányok több olyan összefüggést is élénk tártak, amelyek segítségével egyrészt kirajzolhatók a Trianon utáni veszteségek körvonalai, másrészt rávilágítanak a válságos évek erdőgazdasági vonatkozású változásainak sokféleségére.

Egyik esettanulmányunk a Székelyfölddel foglalkozik. Itt a faluközösségek, a közbirtokosságok, valamint az egyházak és néhány magánbirtokos gazdálkodása nyomán látjuk, hogy a 19. század második felében lezajló politikai, jogi és gazdasági változások nem hagyták érintetlenül az erdőket sem.

Az elmúlt években Nagy Botond hívta fel a figyelmet arra, hogy hiba lenne teljes mértékben elfogadni a kortársak azon megítélését miszerint a Székelyföld olyan periféria volt, amelynek gazdaságát, így például fakereskedelmi piacát, csak a központból érkező tőke és infrastrukturális beruházások tartották életben.

Háromszék vármegye legismertebb székely nemesi családjának tagja, Mikes Ármin rendelkezett akkora kapcsolati és gazdasági tőkével, hogy Kovászna környékén fűrészüzemet üzemeltessen. Ehhez nemcsak a környék erdősegeit termelte ki, de a határon túl, Romániában is voltak érdekeltségei. Egyszer a magyar, máskor a román kormány nagylelkűségét használta ki.

A Háromszék vármegyei közigazgatási erdészeti bizottsághoz rendszeresen érkeztek a háromszéki közbirtokosságoktól panaszok arra vonatkozóan, hogy egyes közbirtokossági tagok (az lehetett akár egy cég is) túl nagy befolyással rendelkeznek. A tagosításra vonatkozó jogszabályok szerint ugyanis a közösségben maradt tulajdonosok a magánbirtokuk arányában (arányjog) vehették igénybe a közbirtokot. Az erdőket és legelőket arányrészekre osztották, ezek pedig adásvétel tárgyává váltak. Sok eladósodott gazda a gyors pénzszerzés miatt eladta arányrészeit, így egyesek nagyobb arányrészrel bírtak, mások viszont a korábbi szabad legeltetéstől és erdőhasználattól estek el. Csík és Háromszék vármegyékben a közös használatban lévő földek a 40%-ot is meghaladó arányt értek el.

Másik esettanulmányunk a besztercebányai erdőigazgatóság levéltári anyaga alapján főként az ipar és a kincstári erdőgazdálkodás kapcsolatát igyekezett vázolni. A Besztercebányai Erdőigazgatóság felügyelete alá tartozó erdőgondnokságok területe a magyar erdőgazdálkodás szempontjából fejlett régióknak számított a 20. század elején.

A székelyföldi tulajdonviszonyokhoz képest (Háromszék vármegyében 13%, Csík vármegyében 8%) a felvidéki területeken kisebb arányban birtokoltak erdőket közbirtokosságok (a nőgrádi adatok szerint kb. 5%). A törvényhatósági erdők arányát tekintve az eltolódás Székelyföld javára még szembetűnőbb (Zólyom vármegyében 15%, Háromszéken 54%, Csíkban 81%).

Felvetődik a kérdés, hogy miben is állt Besztercebánya térségének fejlettsége. Kaán Károly 1899. évi írásában a németor-

Legeltetés a Gyergyói-medence területén. Forrás: Csíki Székely Múzeum

szági viszonyokhoz hasonlítva egy infrastruktúrájában elmaradottabb vidéknek tünteti fel Magyarországot. Helyzetértékelése szerint ekkor az erdei termékek szállítását sok helyen csak szárazföldi utakon tudták megoldani, s azt is leginkább télen. Ahol lehetőség volt, ott kihasználták a vízi közlekedést; gátak, gerebek és faúszató csatornák létesültek.

A Garam menti infrastruktúra éppen ez utóbbira példa. A vízi építmények nagy tőkebefektetést igényeltek és az árvizek rombolásának is gyakran ki vannak téve, a tutajozás mindezek ellenére sokáig meghatározó szállítási eszköz maradt.

A 19–20. század fordulóján épültek a Garam mentén a vízfogók, nevezetesen a Bedő Albertről és Kemény Gáborról elnevezett gátak, valamint a besztercebányai, péteri, rezsóparti és zólyomjánosi gőzfűrészek. Olyan neves gyárak telepedtek meg a vidéken, mint a Tiszolci Kohó, az Unió Vas- és Bádogyár, az Úrvölgyi Bányatársulat, a Zólyombrézói Vasművek, vagy a Hermancezi (Hermánd) Papírgyár Rt. Ezek működéséhez szükség volt a környék faanyagára és infrastruktúrájára.

A Garam-vidék erdészeti infrastruktúrája nem merült ki a vízi szállításban. Mivel emelkedtek a faárak, az államnak és a vállalkozóknak is érdemes volt befektetni a szállítás fejlesztésébe. Az egyik legjelentősebb vonalon, a feketegarami erdei vasúton 1909-ben indult meg a forgalom a feketebalogi fűrésztelep és Kisgaram település között.

1917-ben Víg Gyula szolnoki gőzfűrésztelep-tulajdonos kéri az erdőigazgatóságot egy gáspárdi rakodóvágány kiépítésére, s ezért hajlandó köbméterenként 2 koronát fizetni, hogy az ott lévő általa megvásárolt 11 ezer m³ fát elszállíthassa. Az erdőigazgatóság elküldi a földművelésügyi miniszter részére a MÁV mérnökei által összeállított műszaki tervezetet, hogy azt soron kívül bírálja el, és kéri a felhatalmazást a munka megkezdésére. A miniszter engedélyezi a munkálatok megkezdését és a munkálatok költségeinek fedezésére 37 ezer koronáig terjedő hitel igénylését.¹ Arról azonban nincs szó, hogy korlátlanul állnak rendelkezésre a források. Így például a vidrási erdei kezelési fűtut és a velka-dolinai fővölgyi erdei kezelési utat, amelyek felújításáról a Karámi Erdőgondnokság 1908-ban nyújtott

¹ SA BB RSL- Erdőig 1239/1918.

A kommandói sikló 1914-ben. Forrás: www.azonpan.ro. Adományozó: Magyar Földrajzi Múzeum

be költségvetési tervezetet, az erdőigazgatóság hitel hiányában nem engedélyezte.²

Harmadik esettanulmányunk, Szatmár vármegye keleti területeire vonatkozott, s részben azt vizsgáltuk, hogy vajon 1919 előtt kirajzolódik-e arra irányuló szándék, hogy az igazgatás a román nyelvű közösségeket és egyéneket gazdaságilag hátrányos helyzetbe szorítsa a magyarokkal szemben. Rendszeres, statisztikává formálható forrásbázist azonban nem találtunk.

Az erdőtörvény megsértése miatt indult kihágási ügyek közül csak igen kevés maradt meg a vármegyei levéltárban, s a fennmaradt iratok sem igazítanak el az ügy tartalmára vonatkozóan. Annyit tudtunk megállapítani, hogy az erdei erőforrásokhoz való hozzáféréssel kapcsolatos hatósági eljárásokat nem lehet egyértelműen az etnikai különbséggel és szembenállással magyarázni.

A szatmári térséggel kapcsolatos másik kérdésünk arra vonatkozott, hogy vajon mi történt a regionális fapiacot befolyásoló vállalatokkal Trianon következtében. Az 1918-ban a piacon levő vállalatok mérete, tőke- és tulajdonosi háttere, illetve ebből következően a meghozandó döntések jellege is nagymértékben különbözött egymástól. Ez a sokszínűség az északkelet-magyarországi Szatmár vármegyéhez tartozó Avasság korabeli fapiacán is megmutatkozott.

A regionális fapiacot befolyásoló vállalatok közül a Neuschloss cégesoportba tartozó Nasic Tanningyár és Gőzfűrész Rt. volt a legjelentősebb. A mai Angyalföld területén működő fafeldolgozó üzemekkel induló Neuschloss család ekkorra már sok évtizede meghatározó szereplője volt a magyarországi parkettagyártásnak, vasútépítésnek és építőiparnak is. A budapesti székhelyű cég korabeli igazgatótanácsi jegyzőkönyvének magyar és német nyelvű kivonatai azt mutatják, hogy a vállalat – az 1920 során elhunyt vezetők és jogi képviselők elvesztésén túl – nem ment át személyi átalakuláson, a zsidó származású tulajdonosi és cégvezetői kör nem menekült el Budapestről.

A vezetőség döntéseiben a békeszerződés és a határok két szempontból kaptak szerepet. Egyrészt el kellett döntenie, hogy mi legyen azokkal a székelyföldi cégekkel – elsősorban a Lomási Erdőipar Rt.-vel –, amelyekben részvényesként a Nasic Tanningyár és Gőzfűrész Rt. döntő szerepet játszott. Másrészt át

kellett gondolni, hogy a Kárpát-medencén belül melyik országban maradjanak a súlyponti üzemek és a tőke, s milyen mértékű legyen az átrendeződs.

A vonatkozó döntést indokló táblázatos kimutatás alapján Magyarországon egy, a barcsi gyár maradt, míg Jugoszlávia területére hét, Romániába három került. Ennek megfelelően az igazgatóság – a háborús évek tőkeemelési trendjét megfordítva – a magyarországi cég tőkeeszállítása mellett döntött. Ebből a döntésből tőkekiáramlás, illetve ágazatváltás is következhetett. A Neuschloss csoport esetében ez utóbbiról, valamint fúzióról volt szó, hiszen a Budapest közeli Albertfalván, a formálódó faipari centrumban még 1920-ban létrejött a Neuschloss-Lichtig Repülőgépgyár és Faipari Rt.

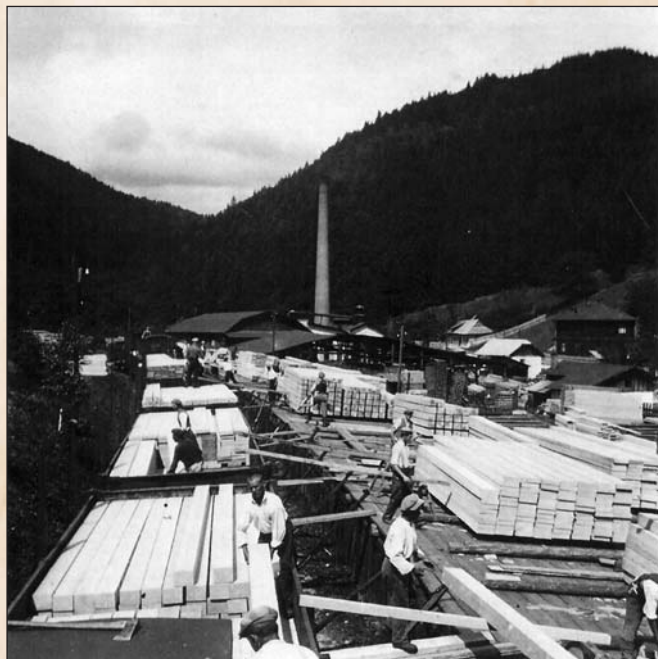
Más utat járt be a tevékenységét regionális szintre korlátozó Kolozsvári Erdőipar Részvénytársaság. A cég az első világháború kitérése előtt alig néhány hónappal, 1914 májusában, alakult, s alapítói igen változatos társadalmi háttérrel rendelkeztek. Közös jellemzőjük, hogy viharosan alakult a világháború utáni életük.

Az Rt. elnöke, báró Urmánczy János az 1918 novemberében Erdélyben bekövetkezett magyar–román összecsapások egyik elszennvedője volt. Urmánczynak Kalotaszegen is volt fűrésztelepe és erdőgazdálkodási érdekeltsége, ahol – amint ez a világháború idején gyakorlat volt – olasz és román hadifoglyok is dolgoztak. A telepen a világháború utolsó napjaiban lázadás tört ki, amelyet Urmánczy Nándor – János öccse – véres kézzel vert le. A több – a román források szerint több tucat – áldozatot

Az avassági születésű fényképész, Ionita G. Andron „Keresztül az erdőn” című felvétele 1939. augusztus 12. Forrás: www.memoria.ro

² SA BB RSL- Erdőig 4502/1908.

Munkafolyamat a besztercebányai erdőigazgatóság területén levő faipari üzemnél. Kissimon Mihály gyűjtéséből

egyébként is követelő összecsapás után 20 fogságba esett románt megöletett.

Urmánczy Nándor 1902 és 1918 között parlamenti képviselő, a Nemzeti Párt, majd a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt frakciójának tagja volt. A világháború idején már közel negyvenéves, de 1917-ben harcolt a fronton, az incidens után néhány nappal később pedig Budapesten részt vett a Székely Nemzeti Tanács megalakításában.

A Kolozsvári Erdőipar Rt. alapítói között találjuk Tischler Mór birtokos és állatkereskedelemben érdekelt vállalkozót is. Tischler 1905-ben Szolnok-Doboka vármegye 14. legnagyobb adófizetője volt, 1908-ban a kolozsvári neológ hitközség elnöki tisztébe lépett, 1910-ben pedig nemességet szerzett. Amint az a történeti szakirodalomból – például Egry Gábor kutatásaiból – ismert, Tischler 1933 májusában Bukarestben, az igazságügyi palotában merénylet áldozata lett. Gyilkosa egy politikailag aktív román tiszt, Emil Siancu volt, aki egy per kapcsán ölte meg, s akit 1939 szeptemberében szintén meggyilkoltak.

Másfél éven át igazgatósági tag volt az a gróf Lázár István, aki az egyik legismertebb erdélyi nemesi családból származott. A század első éveiben Brassó vármegye főispánja, majd országgyűlési képviselő volt, nem mellesleg pedig 1909 és 1920 között az Erdélyi Kárpát Egyesület elnöke.

Az alapítás évében a tisztségviselők és részvényesek között ott volt Hirsch Adolf királyi tanácsos is, aki bőrkereskedő és szeszyártulajdonos volt Kolozsváron, s akinek Wesselényi utcai üzlethelyisége képeslapról is ismert.

A cég a bikszádi erdőben dolgozott fel bükkfát, s a világháború kitörése miatt elsősorban a MÁV-nak szállított tűzfát és talpfát. Az éves termelés az 1915-re vonatkozó adatok alapján több 10 000 m³ volt, azonban erről rendszeres kimutatás nem maradt fenn. Az eredmény számlákon a „szatmári bükkfaanyag” és „tűzifa számla” sor is szerepel, de az összegekhez tartozó mennyiség nem. Az kitűnik, hogy a társaság nemcsak Bikszádon, hanem Szatmárnémetiben is rendelkezett gőzfűrésszel, így a működéshez a Kolozsvári Erdőipar Rt. számára is nélkülözhetetlen volt az 1906-ban, a Vécsey család kezdeményezésére megépített Bikszád–Szatmárnémeti ipari vasútvonal.

A cég tulajdonosi köre folyamatosan változott, s 1918-ra a részvényeket eredetileg jegyzők közül már senki sem volt rész tulajdonosa. Az utolsó háborús évben a termelés szünetelt, ugyanakkor 1919. március elején az igazgatóság reményt látott a folytatásra.

1919-ben végül – annak ellenére, hogy „a kommunizmus okozta élelmiszer drágaság és a munkáshiány hátrányos befolyással voltak a termelésre, a vasúti kocsik hiánya pedig a szállítást és értékesítést nehezítette meg” – közel 29 000 korona nyereség keletkezett. Ekkoriban a részvények többsége előbb szatmárnémeti vezető politikusokhoz és bankárokhoz, majd a debreceni és budapesti érdekeltséggel rendelkező vállalkozóhoz és zsidó hitközségi vezetőhöz, Ungár Jenőhöz és a bécsi Rényi testvérekhez került.

A cég székhelye ennek megfelelően 1918 végén Kolozsvárról Szatmárnémetibe, majd – gazdaságilag logikus, a politikai helyzetet figyelembe véve mégis meglepő fordulattal – 1920 szeptemberében Bikszádra került. Ahogy azt a debreceni helytörténész, Szűcs Ernő is feltárta, Ungár Jenő belépése azt is jelentette, hogy a szintén az érdekeltségébe tartozó, s exportpiacokat megcélzó, 1908-ban alapított debreceni bútorgyárat a világháború végétől a Bikszád körüli erdőkből látták el bükkfa anyaggal.

A három, erdőgazdasági, tulajdonjogi és etnikai tekintetben eltérő jellegű régió vizsgálata egyrészt visszaigazolta, hogy a 19-20. század fordulójának tulajdonjog-politikai és fapiaci változásai nyomán a fa- és erdőgazdálkodás helyzete változóban volt.

Sem az arányosítás nyomán előállt konfliktusok, sem a közbirtokosságok törvény által előírt szervezése nem ért nyugvópontra az első világháború kitöréséig.

Erdői munkások a besztercebányai erdőigazgatóság területén. Forrás: Kissimon Mihály gyűjtéséből

Az állami tulajdonban levő erdőterületeken a szállítási infrastruktúra technológiai fejlesztése és az ipari üzemek és a kincstári erdőgazdálkodás kapcsolatának kialakítása voltak ekkoriban a legfontosabb folyamatok.

Az is világos, hogy a változások nem sablonszerűen mentek végbe, az egyes régióknak jól kirajzolódó egyedi problémáik és jellemzőik voltak. Hangsúlyoztuk, hogy a fa mint érték, illetve árufajta történetisége nem maradhatnak kívül az erdőgazdaság elemzésén. Az áruk értékláncában részt vevő gazdasági társaságok 1918–1920 közötti döntéseit több tényező is befolyásolta. Ezeket a két bemutatott szatmári példából kiindulva a további kutatásokban hipotézisként is megfogalmazhatjuk.

Ásványi Szabolcs – Balogh Róbert